

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээт.

№ 71 (15756) ♦

1996 чылдың май 29, среда

Ат салгып шагы 20.10. ± Сааар өрттэ 500 рубль.

РЕСПУБЛИКА: хүн бүрүнүң амыдыралы

БОЛУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, ЭСКЕРИГЛЕР

ӨРТ-ЛЕ, ӨРТ... Чылдагааны чүдел?

Чоон чүк улустарының чыл санаашкыны-биле алтыр, бо чылды Оттук Күске чыл-дээн таварыла эвес боор. Республиканың хоорайлар, артарары, бажынар, кажаалар өрттенип турарында чугаа чүгө өрт дугайында болу берген. Өрт-ле, өрт... Кандашкын — өрттерин дозу бооп турар-даа, кижилер аңа «дузалашкына» Баш удур медема-териалдарында көөрө, өрттерин республика экономикага чедирген когар-ды 13 млрд рубль хире бол-ган. Оон иштинде арта-арыг ажил-агыйында 5,6 млрд., кө-дө ажил-агыйында — 2,1, улуттук объекттеринде бол-гаш соңна талда — 4,9 млрд. рубль четкен.

Өрттерин кол чылдага-ны — Чазаактын бо талазы-биле иштиндерин чамдык удурткучуларын тоон көр-бөш турары албан-хууздог-зин өрөгей, бодал, контроль чок күссөтүн турары, хоу-варында артка эркен чыгы курга-ситенерин, савааны бодал чок өрттедиң турары. Уруг-ларын от-биле оварымача чок чоруу, толайчыларын октапкан шүдүселери ба-рауларын «дузалаш» турар.

Республика девискээринде болуп турар хой өрттерин чылдагаанының дугайы-на ТР-ниң Чазааның май 27-де хураалга шыңгызым-биле чугаалашкан Т. Х. Бараан албан-дужаалында дүжүрүр дугайында ТР-ниң Чазааның дилөө Арга-арыг ажил-агыйынын Федерал элери албанына кирерин са-налдаан. Көдө ажил-агый болгаш аш-чөм сайды С. Х. Монгушту, Тываның элери четкилерин на-чалыгы Ю. И. Суркову шыңгыи догуйткан.

Рита САМБУ.

«СЕТКИДІН ЧАЗЫ»

Чоокта чаа Сергей Пюрбю аттыг Улутчу чогаалда-га төлөөс улус-чоң уруук-сууруктап шуу-хун-ла турган.

Майның 30 чылды, чырык ахууда, шарлаң-бүрү ногаар-лар келгенде, тыва чоңун коргаралынын бирээни Олег Федорович Сувакин 70 хар-лаан юбилейин демдегелер өрттүргөн. Тыва Республиканың Күрүнө шаңналынын дауреды, ТР-ниң культуразы-нын алдарыг амыдылак-тызы деп белик аттарын ол эдилекчин.

Спевада чогаалчыга турса-каткан каасталга-шмелде-лер, оон сөзүңе бижээни ырлар, сыгыт, хоөмей чан-гылапнн турду. Хөгжүм ал-ганчы үлөөгө-биле кезең-не башкарыкчылар Улусчу чогаалды төвүнүн методизи З. Б. Ондар, Чалаананын Мерген-Херел аттыг Кудлуга бажынынын режиссеру В. Б. Донгар эки ажилдаан.

Хова, шынаа, шөлдөр-биле Хоргайлар сырттыгнал. Угум-дозум төрттүткен Уран ырым Бажым-Алаан деп эгелээп, спенадына Тыва литератарының 2-ги салга-тынын төлөөс, уруглар чо-гаалынын үлөөслекчилериниң бирээни О. Ф. Сувакин-ти спена кырында хүлдүгү олтуе чалды.

Чогаалчы байыр чедир-би-ле ТР-ниң Чазаак Бачы-Шынаан Чазаактың мурун-дан «Тыва Республиканың алдарыг амыдылакчы» хүл-дүгү бижикти тывысшымаан. Президентиниң бодунун өмү-

нөөзинден «Панасоник» те-лефонну белекке берген. Дө-дөли Хурал Даргазынын ора-дакчыы М. С. Козлов, Чо-гаалчылар эвилелдиниң дар-газы М. Б. Ховалыг, ТР-ниң культуразының алдарыг амыдылакчызы, композитор С. М. Борбо, Кызылдын ду-гаары 2, 9 школанын өөр-еңчилери дээш, өскелер-даа чылды сестерин чугаалап, суй белектерин сунган. Оон аңгыда, Алтайның, Хакасия-нын Чогаалчылар эвилелде-ринден байыр чедирген теле-граммалар келтирэн.

Урана БАЗЫР-ООЛ.

МҮЗЕЙДЕ ДЕЛГЕЛГЕ

Чоокта чаа республиканың «Алдан-Маадыр» аттыг чурт-шынчел музейин РФ-тин күрүнө шаңналы-нын лауреады, лам чоңукчуу Ваир Саргытов Бай-ийдиниң 75 хар харлаан юбилейинге турсакаткан чоңар-даштан кылган экспонаттарын делгелгези бо-лур өрткен.

Делгелгеге оон бодунуң, олгунуң, уруу Элизавета Бай-ийдиниң аашан сивидин кылган ажилдары — аңаар-нын, күштарын, мал-маган-нын, эдилдериниң дүрауле-рин көрүскөн.

Дышгаыр хүннере ук дел-гелгени көрүп, музейге аалчы-лар хөйү-биле келген. Оларга улуг кижилер, студентилер, өөреникчилер, ясли-сал уруг-лары дээш, сон-даа өскелер-хамаарың. Чараш дүрү-лери, ханада аскаң чүрүк-тары улуг-биче чоң сопуур-гал-биле көргөн.

Ранса ТОЛЗАТМАА.

МӨӨРЕЙДЕ — БАШКЫЛАР

Тес-Хем кожуунун өөрдеге калдыр бирги бол-гаш дээди категорияны дужаан турар башкылар ор-тузуна магылаа-корулдеи өрттүргөн.

Аңаа эки эки дээш башкы-ларын түде кичөөлдеринге содурушкан эвес, оларын чогаалчыны амыдынын систе-манын, кичөөлдерге мате-риал көрүңүлери шыа ажилдарын чаз арта-дур-дугуна амылаан турары бо-логаш өске-даа талаалары өрөнен көргөн.

Көрүлдеи кожуунун 7 эң шынчел башкылары ар-та-дурдугаа солчу мөөрө-лешкен. Шуурмак школазын-дан Л. Б. Чорбаанын, Кызыл Чыраалда эге класс башкы-ам Х. И. Эрзеванын, Чыра-алдында С. С. Маскырын.

О. Шынаадан М. О. Куулар-дың кичөөлдериниң чога-алчызы өзү-биле тургустуна-ны демдегелээп.

Жюри В. К. Натсактың, Х. И. Эрзеванын, Л. Б. Чор-баанын, С. С. Маскырын ажилында улуг үнөлдөи бе-рип, шынап мактааш, рес-публикага болуп өртөр мөө-рейге кирээр эргени тывыс-кан.

Елена ШАРАВНИ.

Республиканың педагог-тиг билир сайырылар ни-ститунуну эге класстар ме-тодузуну.

ОНЧА-МЕНДИ

Өвүр кожуунун ажил-агыйлары хойну тордуга-сына илээр, фервалей оларга чорууд турган. Оон чоңур эки түнелер-даа үмзөн, малдын чаш тол-уңуң харымазы хой болуп келген.

Тус черин агаар бойду-дун башаалы боаа кожа Моодула малчыларын арта-дурдугазы ханымы-биле сайгары көөрө, дыка аяктыг болган.

Март ирөөл айларда хой-лу түрүс аржаке 1980 чыл-дарга кирген Ол чорук эки түнелдерин берген-даа. Эр-тен 1995 чылда кожуунун ажил-агыйлары чус төрүүр хой, өшкүө онааштыр тус-тузуна 74-69 хураган аяанын онча-менди алган. Ол

дээрге өкөленип эвес түп-челдер-дир.

Ам бо хүннере ажил-агыйларда 26872 төрүүр-үжүрдүг хой, өшкү саваат-тын турар. Нивташ-биле 3843 хой, өшкү оолаан, ыма-малдын чаш толү баш саы-биле оңча-менди доруу-л тур-рар. Төлөврлиг хөй-аниги ажилдарының шүгүм-биле 40 аяк савмачылары тө-рүүр коллапарже аткарган.

Карыма ТУЛУШ.

Часкы тарылга ажилдары Эриэн, Тес-Хем кожуу-ларда канчаар чоруп турарының байдалы чырыла-ры-биле солунуң корреспондентизин чамдык ажил-агыйларын хоу тургаларын эргий кезээш, бөгүн-гү амыдыралды өңе чугула айтыры — часкы тарылганын организастыг чорударының дугайында чугааны кылып, удурткучулар-биле ужурашкан.

Екатерина Күгуловна Кат-та-Хөө, Эриэн кожуун ча-гыргазынын даргазы: — Муруну зонога каа-нашкын болур деп күзен-чиг эвес дүвэрээзининг ө-дө дынааш тараа чашты-рылганын май 14-те-ле Бе-ртин талазынга эгелей бер-тин. Бүгү-ле хоу тургаларында механизаторларын, хоу ажилдакчыларын ажилдаарына таарымча-лыг байлааларын тургускан. Удуур-чылдар орун-ложө-арыт-сылган, аш-чөм-биле хандырылганы акти. Чунар-бажынар доктаамал ажил-дал турар.

Бараан чээлинге күрү-неден 178 тонна тараа үре-зини 169 тонна тараа, хөкк кырында 138 тоннаны соор-туп адымыс. Агротехник-тиг болбаазыралыганы чо-руктан шык черлерге тара-аны тарымы. «Мерен» ажил-агый 920 гектар черге та-раа культураларын тарымы, бодунун курлавырында 163 тонна сула үрезинин 80 гек-тар черге тарымы. Ам бергедиктиң турар чү-е — картофель үрезини. Уруглар албан черлеринге, эмнеге, шкыларга 14 тонна картофель үрезини хөккө. Ону садып алыр ак-ша-тегерик тывылбайн тур-рар, чоғум алыр кылдыр дүжүрүк алганы черлер турар. Арга-хоргааны сура-лавып, дилеп тып тургаш, уруглар албан черлерин, чоңу картофель үрезини-биле хандырынын органи-заастар бис. Шалып акшааны, пенсия, пособиени бериштер-де болза, чоң аргастааны, үре-зинин садып аптар.

Часкы тарылга талазы-биле ажилды бодум удур-туп, контролга алган мен. Көдө ажил-агый эргелди (В. Эгер) часкы тарылга-га

белеткел ажилды кошкан удуртуп, олуштай ажилдап турары айтыр апаар. Эң ылаңгыя «Чаа орук» кол-лективтиг ажил-агый (О. Лойгу) часкы тарылганы саадап эгелзөн. Ыччангаш оон ажил-агыйда эргелди даргазы, кол аргоном А. Чижикти кожуундан бажылаан. Тарылга дозуу-л чер дээр айла ажилдар. 21 чер араг бараан чээли-нин алган, ам чаа-ла тараа тарымы деп шимчегин эгелзөн, баа саадап туралар-дыр.

Часкы тарылганы органи-заастыг чорулап, чашты-рылганы кыска хуусаада шалыктын доозар дээш бү-гү талазы-биле хемчегдер-ни ап, ажилды чорудар апаар. Коожан Дордум, Тес-Хем

кадрлар четчир. Техника-биле хандырылганын бай-далын өөренип көөрө, авто-машиналар, тракторлар чет-чир болгаш артар, ол шы-каш 23 ардазын, 24 саялга, 13 кувалтывар, 15 алыр, 25 трактор, кожуулары ажилгайла кирген.

Бо чыл кааң болур, тараа эрмүңе таарымчалыг эве-нин баш улур меделээп, ды-надып турар-дыр. Ыччангаш аргалында болза, сургат-таш, шык черге тараа тарымын кызыдып турар бис.

Бараан чээлин алган араг ажил-агыйлар тараа тарымы, ногаа, картофель өстүр ажилче кирипкенер. Олар база-ла сургаттыг черлерге тарымылар. Ко-жуунуң көдө ажил-агый эргелдиниң даргазы, кожуун чыргазының дар-газының бирги оралкычы: — Хоу тургаларында механизатор кадрларын ажилдап, чурттаарына таарымчалыг байдалдарын тургузар талазы-биле хем-чегер алынып турар. Агаар-бойдуштуң байдалын өөренип көрүп тургаш, та-раа культураларын май-тай Берт-Дага Александр Кунгааның удуртканы арта-дур чаштырып кирипкен.

Нитизи-биле 3900 гектар черге тараа, 600 гектарга мал чөмү культураларын тарымы. Часкы тарылгага 680 тонна тараа үрезини хөккө турган, 517 тоннаны өсөрүп эккен алыр, ам 163 тонна сула үрезини чедир-чүлү турар-дыр, сургалганы апаар-дыр-да.

Аш-чөм-биле хандырыл-га ажырбас, механизатор

НЕГЕЛДЕ — ӨРЕНИ ТӨЛЕТТИРЕРИ

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ПРЕЗИДЕНТИЗИ Ш. Д. ООРЖАКА

Хүндүлүг Шериг-оол Ди-зижикович!

Тываның электри четкиле-риниң коллективни Силерге база катап чагаа бижиир ужурга таварышты. Херек-ленчилерниң талазында ажыглаа электри энергияны дээш хөдөөзиниң доктаамал төлөвей, өрөөлүп турары-нда Тыва Республиканың электри-энергетика ажил-агыйында кончук берге бай-дал тургустунуң келгенин Силерге чыгыс эвес уда-дындыгып келген бис. Уо чыл-дын электри энергиянын ажыглааны дээш төлөгелер-ниң чүгө 10-15 хуузу чыг-дынып турар апарган-дыр. Чугаа болза Тываның электри четкилериниң бодурулгези, ниң моон сонгаар салым-чолууну дугайында чоруп ту-рар чүве болганда, мындыг чорук канчал-даа уламчылаар арга чок болур ужуруг.

Будурулгениң ажилчына-ры беш ай улаштыр шалың албайн турар, техниканы бол-гаш тускай механизмдерни септе-селээр кезектер чок, кывар-чаар материалдары, дериг-херекселдерни болгаш материалдарын садып алыр аңша-тогерик чок.

Ажыглаан электри энергия-зы дээш каншалып чылдар иштинде санашпайн келген Тыва Республиканын совхоз-тарынын, араг ажил-агыйла-рының болгаш будурулгези-риниң байдалы бис үр үе дүргүзүндө билип, манал-даа келген бис.

Республиканың ажил-агыйларын болгаш буду-рулгелеринден өлөренисти төлөдип албайн, оларын дет-кип туруваста, будурулгези боду дүжөр чыгыс апарганы бөгү билидиң турар апарды.

Республиканың чыгыс энер-гиязы-биле хандырылганы эркен күсү-кышкы үеде кон-

АТ САЛГАННАР: В. А. Шулбеев, Б. Х. Хүргү-оол, В. И. Машуков, Д. С. Хертек, С. И. Белов, С. Г. Маман, В. Д. Сарыглар, А. Г. Хабаров, А. Г. Рагбо-ров, О. М. Музун, Н. П. Гарбуз, Н. А. Земляная, Ш. Д. Чаанмай, А. Н. Самбуу, Шулпу 491 кижя ат салган.

Тыва Республиканың «Шылгарангай күш-ажыл дээш» медалы-биле Л. И. Разумованы шаңнаар дугайында

Тыва Республиканын ПРЕЗИДЕНТИЗИНИН ЧАРЛЫЫ

Библиотека херзэн хөгжү-деринге ачы-хавыялары бол-гаш хой чылдарда үр-түннел-ди ажылы дээш А. С. Пуш-кин аттыг национал библиоте-каның эртем-методиктиг кыл-дизиниң эргелекчиси Тамара Монгушевна Люндупке «Ты-

«Тыва Республиканын культуразынын алдарыг амыдылакчызы» хүндүлүг атты Т. М. Люндупке тыпсар дугайында

Тыва Республиканын ПРЕЗИДЕНТИЗИНИН ЧАРЛЫЫ

Библиотека херзэн хөгжү-деринге ачы-хавыялары бол-гаш хой чылдарда үр-түннел-ди ажылы дээш Тыва Рес-публиканын Президентинин Хүндүлүг бижик-биле ша-нааланы болза.

Алефтина Артемьевна Ле-гоставина — А. С. Пушкин аттыг национал библиоте-каның эргелекчиси сайта-рылга-болгаш каталогтар кыл-дизиниң эргелекчиси.

Муза Александровна На-майна — А. С. Пушкин ат-

ва Республиканың культуразынын алдарыг амыдылакчы-зы» хүндүлүг атты тыпсар.

Тыва Республиканын Президенти Ш. ООРЖАК. 1996 чылдың май 23. Кызыл хоорай.

Тыва Республиканын Президентинин Хүндү-лел бижин-биле шаңнаар дугайында

Тыва Республиканын ПРЕЗИДЕНТИЗИНИН ЧАРЛЫЫ

Библиотека херзэн хөгжү-деринге ачы-хавыялары бол-гаш хой чылдарда үр-түннел-ди ажылы дээш Тыва Рес-публиканын Президентинин Хүндүлүг бижик-биле ша-нааланы болза.

Алефтина Артемьевна Ле-гоставина — А. С. Пушкин аттыг национал библиоте-каның эргелекчиси сайта-рылга-болгаш каталогтар кыл-дизиниң эргелекчиси.

КАДЫК - ЧААГАЙ АМЫДЫРАЛ ДЭЭШ

Чоон-Хемчик кожуундан республиканың херээженнер конференциязының делегаттарының Тываның бугу херээжен чоңуна кийгыры

Чуртталганың амыдыралы оңтугажын кысыр чорур чыгыс чер-чурттулганы: авалар, кырган-авалар, угбалар, думчалар!

Рынок харылааларының шилчирээп үн-чалазын эр-тин турарымыс бо үеде ко-жуунун не-херээженнер ору-зунуң чорулуп келген ажилы-выста түнөп тура, будурул-гелерде, янзы-бүрү коопера-тивтерге ажилдап турар херээженнери арат дузалал амыдыралының аваларын алап-мантап, чоаалыкчы ажилды херээженнер бөлүктөрүн дем-дегелдизин. Чоңунуң амыды-рал-чуртталганында чедип алган база кылдынып турар чамдык эки чүдүл-биле чер-гелештир, чаартылалар чоруп турар нын бо үеде амыдырал дээш кызар акы-тол кижизилдизинче ки-чээлгеин угландырар. Ха-рысалганы бедире турарук,

арагаже сумдугар, наркотик-тиг бүдүмелдер ажылаар, оорларын болгаш өске-даа ба-гый чачыларга алыш чо-руур иелер, аныяктар бар бооп турарын ажит-чажыт чокка силерге дынадып тур бис. Арагалашкын, бо хай-ха-ан өбүдөлөргө баган салдарыг болбушкан улуг, биче-лаа кижилериниң калың чолу дээш дүвөрелдиң ка-гзын меделээп, аңаа хамаа-рыштыр силернин үнүнерин база дынаңсаксызын. Чүге дээрге үстүңде чугаалааны-выс күзүңнүн эвес байдалдар чүгө бистин чогуунда эвес, а нити республикада нарын дээрзин билишпана, дараа-зында сүмөлөрүңүң. Кай-гымысты республиканың Ча-заанга, Дээди Хураалга ки-рип тур бис.

1. Отчеттүг үенң иштинде республиканын херээженнер эвилде чертерде херээжен-нер бөлүктөрүнүн ажилына тодаргай угланышынын бер-дээш айткыраашкын бай-далына хоорук турганын чет-пес деп санап турар бис.

2. Чоң ортузуңга кадык-чааган амыдыралды болза-дарында дуу-дөмөк болур Тываның күрүнө программа-зын чоңуку үеде хүлээп алы-рын дилеп тур бис.

3. Тыва Республиканын Президентинин 60 чылдын январь 9-та хүлээп алганы «Будурулгелерге, организа-цияларга, албан черлеринге база өөрелдеи черлеринге спирт аймаан ижер факты-ларын болгаш арагалашка-кычы болдурбас дугайында» Чарлынын амыдыралга күү-сөдөзин улам шыңгырадыр, ону удуртулга болдуруп, оон күссөлдези дээш деминг ажилдаар ужуруг бис.

4. Тус черин девискээ-ринге, хоорай, кожуун суму делдизинге кадык-чаагай

амыдыралды бодарадыр, оң дээш ажит чорудар төлө-лөкчилери тургузарын Тыва Республиканың Чазаандап дилеп тур бис.

Тываның херээженнери: авалар, кырган-авалар, дум-чалар!

Төрзөн Тывавыстың чаагай келер үезин тудуп тургузар, уламчылаар аныяк-өскөгө мерген угаан-болалды, кижизилг мөзүшүнары, калык шыраак болурун бистер бөгүңде хөвирлээр, быгыт-лаар болганын аңаа моондак болуп деп күзениң эвес багай чүдүлдереп, бай-лалдары амыдын алдырып демнекип, күжүңүстү олоче мөөңшээлиңер!

Од шыкан бистин бо кий-гырымызга делкитиринг, бай-сал оналылары, ара-сүме-терни бээрдерни кийгырып тур бис!

Тыва Республиканың культуразынын алдарыг амыдылакчы-зы» хүндүлүг атты тыпсар.

Тыва Республиканын Президенти Ш. ООРЖАК. 1996 чылдың май 23. Кызыл хоорай.

ЧУГУЛА АЙТЫРЫЛГАНЫ ЧУГААЛАШКАН

ТР-ниң Президентин Ш. Д. Ооржак Чазаага чөвү-лел хурал өрттүргөн. Кызыл кожуунуң суурларынң амы-гы байдалы, оларын чугу-ла айтырылганы аңаа чу-гаалашкан көргөн.

Чөвүдөл хуралга чалаттыр-ган удурткучуларынч кич-ээлгенин Президент Курч-Чер суураң келер үезинге, Көк-Тейин хаан комплеме-нтинде көдө ажил-агый спе-циализирниң чедийшин турарыңа, кожуунуң суг болгаш сугталга система-ларын чөп амыдыралчыга уг-ландырган.

Төлөп ажил-агыйн чо-рударынын аргаларын дугайында чугаа болган. — Элгезек-Аксында туубуз а-вочудунуң каян аныял а-вөлөрүн дугайында бажы-ымчалыг харыны манан турар мен. Ону делкитиреңи 1 Милр. рубльди берген бол-гай бис — деп, Ш. Д. Оор-жак чугаалаан.

Барыин-Хемчик кожуунга Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (сьездизиниң) кежигүннериниң соңгулдаларының түңнелдериниң дугайында

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаалы

Барыин-Хемчик кожуунуң соңгулда комиссиязының протоколуна, он-биле кады «Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (сьездизиниң) кежигүннериниң соңгулдаларының дугайында» Тур дүрүмүн 38 чүүлүге дүүшүр Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:

1. Барыин-Хемчик кожуунуң соңгулда округтарының талаам-биле Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (сьездизиниң) кежигүннериниң 1996 чылдың май 19-та болган соңгулдаларың дараазында түңнелдерге өрткен деп санаар:

Мелворатор № 62	
Шунту соңгукчулар 161, соңгулдаларга кирешкеннер 107 (66,5%), күштүг болдоткычы 84	
1. Владимир Сагаанович Монгуш	79
2. Владимир Давыдович Ондар	4
3. Екатерина Бувицкая Ондар	1

Хемчиктин № 63	
Шунту соңгукчулар 1018, соңгулдаларга кирешкеннер 468 (46,0%), күштүг болдоткычы 425	
1. Анатолий Салчакович Коңгар	32
2. Мария Ондаровна Лопсан-Серен	280
3. Серенмаа Норбуевна Мадыр-оол	6
4. Алексей Маргэевич Хомушчу	72
5. Михаил Аржакович Хомушчу	29
Шунту кандидаттарга удур	6

Кызыл-Мажалыктын Чөөн таламы № 64	
Шунту соңгукчулар 1004, соңгулдаларга кирешкеннер 433 (43,0%), күштүг болдоткычы 385	
1. Делгермаа Коңгаровна Монгуш	191
2. Розалия Дмитриевна Монгуш	175
Шунту кандидаттарга удур	19

Авсы-Барлыктын № 65	
Шунту соңгукчулар 543, соңгулдаларга кирешкеннер 506 (93,2%), күштүг болдоткычы 487	
1. Алексей Сарыгларович Бегин-оол	40
2. Борис Биче-оолович Күжүгет	144
3. Виктор Чотпун-оолович Монгуш	198
4. Надар-оол Маскаровкаич Хомушчу	133
Шунту кандидаттарга удур	2

Аянгаанын № 66	
Шунту соңгукчулар 367, соңгулдаларга кирешкеннер 363 (99,0%), күштүг болдоткычы 337	
1. Керимжан-оол Серевенча Куулар	36
2. Эрес-оол Маскар-оолович Куулар	144
3. Башар-оол Чучунмаевич Монгуш	8
4. Анатолий Чимит-оолович Саала	94
5. Алексей Товариштайович Сарыглар	59
Шунту кандидаттарга удур	5

Дон-Терезинин № 67	
Шунту соңгукчулар 538, соңгулдаларга кирешкеннер 500 (93%), күштүг болдоткычы 475	
1. Светлана Бондуева Куулар	97
2. Айлама Чүд-а-оолович Ооржак	61
3. Владимир Бокштаганович Ооржак	280
4. Владимир Ундунович Хомушчу	52
Шунту кандидаттарга удур	5

Мунгаш-Актын № 68	
Шунту соңгукчулар 84, соңгулдаларга кирешкеннер 82 (97,6%), күштүг болдоткычы 75	
1. Кара-оол Омей-оолович Ооржак	62
2. Майн Борисовна Ооржак	13

Хонделенин № 69	
Шунту соңгукчулар 310, соңгулдаларга кирешкеннер 277 (89,3%), күштүг болдоткычы 265	
1. Дод-Сурин Савенвич Данлар	8
2. Генден Хомушкучевич Данчык	181
3. Ольга Оюн-оолович Монгуш	74
Шунту кандидаттарга удур	2

Кызыл-Тайганын № 70	
Шунту соңгукчулар 109, соңгулдаларга кирешкеннер 77 (70,6%), күштүг болдоткычы 75	
1. Вячеслав Күжүгетович Кеңден-оол	36
2. Александр Онуфрич Хомушчу	35
3. Күжүгет Боранович Эрес-оол	4

Сарыг-Донун № 71	
Шунту соңгукчулар 420, соңгулдаларга кирешкеннер 361 (85,9%), күштүг болдоткычы 293	
1. Кертине Сарыгларовна Монгуш	239
2. Күжүгет Енданович Оңур-оол	24
Шунту кандидаттарга удур	30

Унукуенин № 72	
Шунту соңгукчулар 356, соңгулдаларга кирешкеннер 288 (80,9%) күштүг болдоткычы 220	
1. Олег Давыдович Куулар	137
2. Валентина Санжаровна Суңдуй	98
Шунту кандидаттарга удур	15

Бижикит-Халын № 73	
Шунту соңгукчулар 311, соңгулдаларга кирешкеннер 311 (100%), күштүг болдоткычы 291	
1. Арис Мадыр-оолович Оюн	188
2. Любовь Чамчыбаевна Ооржак	85
Шунту кандидаттарга удур	9

Биче-Тейини № 74	
Шунту соңгукчулар 332, соңгулдаларга кирешкеннер 270 (81,3%), күштүг болдоткычы 210	
1. Валентина Дал-а-оолович Ооржак	74
2. Борис Часкалович Монгуш	86
3. Григорий Дорбекович Сарыглар	88
Шунту кандидаттарга удур	2

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы **Н. ОНДАР**,
Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының харымсалгалы секретары **К. БУДУК-ООЛ**.

1996 чылдың май 22, № 30, Кызыл хоорай.

1996 чылдың май 23-тен июнь 10-га чедир Тыва Республиканың девискээринге онза байдалды чарлааны-биле холбаштыр

1996 чылдың апрель 27-де Чалаана хоорайың девискээринге ады улуг-биче өрттер өскүш үлгүн. Биргээр чургааларга, ол хун чалаана кыргактарга ол мидик чалаачылыгың халаттыг кадыг хуну болган. Эриңээ дайыл, бурган амыраңдыда боор он, кижилер кемден-керген, амы-тыннандан чарылбааны чапан болган. Кожуунда өртке удуз камгалаа кезээниң даргазы К. О. Сарыгларынң делтергең тайылбыр дымнады-биле алырга мындыг бооп турар. Онч чугааы бо.

— Ол хун аажок дыңзыг хат болуп турган чүве. Баштайгы дуаа дилэон бачым мелээ дөрт шак үезинде хоорайың Малчын кудумчузу-ну үстүг байында чурттаага бажыңарыңдыг келген. Өртке удуз камгалаа кезээниң дайынчылары аңаа шалыкчы чедер бергенер. Ийа аал чурттаар кожа ийа биче биле орук кежилдир кожазында үлетүр комбинацияны чүдүктар дилдир чери база өрттенген турган. Дайынчылар ийа аңаа үстүг алаптан аңылдан киреңкер. Дыттан кылган бажыңнар көчкөч куткан саржак деп, сикпирээ, чабыншталыр, ол калында хат баш лызаан. Ону кидин түлдүк өжүрүн турда, Чалаана хоорай чагыр-

мазы «хоочу аарыг-биле домей болган, үнер-кирер чоруктары кайы хой. Үстүнде адааным «костуг» ованны оларга каш дуаа димнадып, сатылгырың, онч чалааның чыгырың боттүг хемчелгерин «үктүг чүве тазаргыже, тас чүве дүктөйгө» дээр чугааан келген. Ону чалааның-гадаа капкас боорлар-дыр. Онч түңнели ам бо шыкажыл! Чалаан өрт үлгүн. Хоорай чагырааныңдык база ук бундуртунен дарааланып-рында бо өрт халавың чурт дилдир, өредик болук ирги бе? «Костуг» оваа ам-даа булекчүг хөдөлгүн кылар хөвөр болду ийиң. Ол чоон-каны, чыгыр чурткычылары оларым чыгыр көрүрүн. Ондак чыгыр ованым чашында чурттап турар улус-тур силер. Соремчилде хорамча чок, кичириңер.

Курстаныңа үнгер бети бажың чурткычыларың ованым чыгыр чок чорулдан турган. Ол өжүргүңен. Хоорай алаанда сандык мүнөп-хай халап болган. Онч девискээ-

БАЙЛААВЫСТЫ ХУЛ-ЫЙБАЛАНДЫРБААЛЫ

Өрт халаптары

газынга хамааржыр. Курстаныңа мелээ келген. Чурталга бажыны өрттенген. Бир кезек кижилер машыңалык алаар чоруккан.

Дараазында улаштыр база ийа бачым мелээ келген. № 4 школа биле хоорай алаанда урурлар сандыгың. Ийа сандыгың машина-техникасың чедиппес хире аларган, байдал аажок нарында келген. Ону даржы шалыкчы өрениң көргөн, Ак-Довуркат, Суг-Хөдө өртке удуз камгалаа кезектеринде дуаа дилдир. Олар биче кел шыдааның барган, боттарың кожууннарыңдык девискээринде өскөсөн өрт өжүрүн турар улус болду. Улуг-Хеминиң Шагаан-Армыдан ийа машина кел чыткан, бирээң орук ара өртенип турган кыштада өрттү өжүр дөң чыдып калган. Чагыс машина келген, хире-шаа биле аажок дуадала.

Курлаавырга турган чагыс машинасы келген, баштайгы өрт өскүш турган бажыңнарны өжүрүп турда, бажыңнын төңгөн аңылдааның барган. Кожуун, хоорайың чылдык удузгучулары онч чылдык тиртти, бисти белеткел чок турган деп хемчелдирген хуузаа албас мен. Кызылар чүүлдерин Кызылдан керээ суугаар хемчээлдиг аң турар улус бис. Мурнуку чылдарда шыкаш курлаавы ам биче чок болду ийиң. Ону чогуур черлерден дилеп, негеп-даа келдиңиз, болуңуз чөрдү. Хамык-ла чүве аңаа-төгерикче үскөп турган. База өрт өжүрер дериг-херекселдеривис элеп, эргиреп калган, суг чаштырар

ринге хараганнар өрттенген турган, бистик дайынчыларымыс ону даржы өжүрүн. Онч башка сандыкты өрт халавынга таваржың мында турган. № 4 школага өрт хаа өскүш өрткө, электри улааның ийа аңаа коңканың деп болган. Ону бистик чүдөлүңиз кычыктырбайн «томааргыңа».

Ол «сочук» хунде чагыс-даа дайынчы элээнде туржун эон калбаан, шунту бир дөңгөн могол-шылга чок мадырдыг туржуканың маңаа улуг өөрүшкү, чортаарал-биле демделдөөсө артам чок. Эр хейлер.

Аймык-ондатык ады өрт өжүрүңен. Баштайгы мелээ келген бажыңнарың чурткычылары ам бо хундерде чурттаар оран-сава чок артып калган. Оларынң «салым-чолуна» хамааржыр кыдыр хемчелгер аң чуртуңуң турарай?

Чалаана хоорай чагырааның даргазы В. М. Оолчукайга сос:

— Өрт халавыңга таваржың дөңгө адыңга кежигүңериниң ийиң узун саны 22 кижилер болуп турар. Чүү дээр боор, күжүрлер чүткө болуңу дептин зоран илиң-хендери биле артам. Чурттаар оран-сава чок, баштайгы дүңгөн хоорайың аалчылар бажыңыңа эрттиргенер. «Дамырак» столовая (директору З. Саг) оларны каш хун халаас хемчелгер келгенди маңаа улуг өөрүшкү-биле демделдөөсө артым аңаа боор. Халаанга таваржыңнар ол доом дыка-ла өөрүр чордулар.

Хоорай чагырааның

Бистик республиканың девискээринге бо чылдың болуп турар өрттериниң саны өрткөн чылдың бо үезинде деңиздээр, 26,08 хуу өзүңкү болду. Ол чүүнү көргүзүп турар дээрде, онч черлерин турар моральдыг болган материалдыг когаралдары кайы-даа чылдардан хой болуп, кижилериниң калдыкымында база амы-тынныга улуг айымдыг өскөн турар дүүрениң. Чагыс бо чылдың өрткөн үш айларында республиканың өрт халавыңдан 13 кижилер амы-тынның чагырыңан. Он-биле калды күрүңгөн болган хунда кижилериниң өңү-хөреңгениң, бажың-балдың, мал-маганың кам-хайыра чокка кызыл чалыңтан унутканыңмын. Тываның экономикаыңны сыйзыраарыга улуг шаңтаараның чедирин турар.

Кожуунда ИХК база ХБАВ черлери халаанга таваржыңнарың паспорт, херечил дөңгөн чикетик өске-даа документтерин халаска кылды бээрин алаарын. Кожуун чагырааныңда херекселдер, өг-бүлө болган ийа камгалаа кылдың когаралнарга материалдыг болган өске-даа хендирлерин ачы-дуааның чедирин турар. Онч ийа өрениң черлерге кылдырар дендир, күжүртер, ийди-хендериң санды, халаска үлөп бергилээ. Маңаа хоорай чурткычыларың кирип турар ачы-дуаа аажок улуг. Ол аңаа ам-даа улумчылавышаан.

Кавыма ТУЛУШ,
«Шынын» көрр.

«01» дыңнадып тур

УДУРТУКЧУЛАР ХЕРЕКСЕВЕС-ТИР

Бистик республиканың девискээринге бо чылдың болуп турар өрттериниң саны өрткөн чылдың бо үезинде деңиздээр, 26,08 хуу өзүңкү болду. Ол чүүнү көргүзүп турар моральдыг болган материалдыг когаралдары кайы-даа чылдардан хой болуп, кижилериниң калдыкымында база амы-тынныга улуг айымдыг өскөн турар дүүрениң. Чагыс бо чылдың өрткөн үш айларында республиканың өрт халавыңдан 13 кижилер амы-тынның чагырыңан. Он-биле калды күрүңгөн болган хунда кижилериниң өңү-хөреңгениң, бажың-балдың, мал-маганың кам-хайыра чокка кызыл чалыңтан унутканыңмын. Тываның экономикаыңны сыйзыраарыга улуг шаңтаараның чедирин турар.

Маңаа домей чиктериниң кинер болза кайы коной. Ийаңаңа удузгучуларга бурчуу боттарыңны харымчалык турар аңаа-аңаа, бүдүрүлде черлеринде бүгү дээр херекселдерин өрткө улуг дүрүмнеринң негелдизин таваржыр кылдыр оло кылды алырга чүгүсүл.

Амдырал бергедөн тудум, кээр аңаа-аңаа объектилеринде өрт айымы бениң дендир хөвээр артышаан, малчылар кыштагарыңа өрттөр бо-да болдулай бээр. Апрель 13-түң дүңгөндө Барыин-Хемчик кожуунун Ак-Дар деп черге, А. Г. Ооржак деп малчын кижиниң котаныңа өрт болган. Өрттүн чабыңыңага кажаан хараазы-биле катый 450 онжук, хой өрттенген. Чүгө баш малды камгалап ол чертен чалаана-ла турар. Сандыктың түңү 120 млн. рубль чегск.

Республикада мындыг лизың өрттери баш буруннар болурус деп. Күрүңгөн өрткө улуг абаан эргелдизин аңаа-аңаа чарлааның массалыг тайылбыр

Бо бүгү хай-халаптың чылдыр, өрттериниң саны болган когаралын аңаа-аңаа сорулга-биле бо чылдың апрель 29-та Тыва Республиканың Чазананың № 29 дугаалыг «Өрткө улуг шалыкчы ады» чарлаан дугайында доктала үнөп болгай. Шындаа, чалың бо үезинде эгелен арга-арыларын, дагал, шалдырин чери курган, өрт-сиген, бок сак кестүп келгенде өрт болу бээр болза, онч өскүш үнерине болган дамырыпта улуг салдары чедириниң киле бурзуу билдир. Ийаңаңа

станцияның чартык кезин өрттөнүп, күрүңгө 15 млн. 200 муң рубльдиң когаралын чедирген. Хыналда үезинде илэрзин болза, онч удузгучу чуртаага өрт-хайгарың негелдизин чыгырың келгенде бил, бажың херекке албайн, ону күрүңгөсөйни турганың билдинген.

Маңаа домей чиктериниң кинер болза кайы коной. Ийаңаңа удузгучуларга бурчуу боттарыңны харымчалык турар аңаа-аңаа, бүдүрүлде черлеринде бүгү дээр херекселдерин өрткө улуг дүрүмнеринң негелдизин таваржыр кылдыр оло кылды алырга чүгүсүл.

Амдырал бергедөн тудум, кээр аңаа-аңаа объектилеринде өрт айымы бениң дендир хөвээр артышаан, малчылар кыштагарыңа өрттөр бо-да болдулай бээр. Апрель 13-түң дүңгөндө Барыин-Хемчик кожуунун Ак-Дар деп черге, А. Г. Ооржак деп малчын кижиниң котаныңа өрт болган. Өрттүн чабыңыңага кажаан хараазы-биле катый 450 онжук, хой өрттенген. Чүгө баш малды камгалап ол чертен чалаана-ла турар. Сандыктың түңү 120 млн. рубль чегск.

Республикада мындыг лизың өрттери баш буруннар болурус деп. Күрүңгөн өрткө улуг абаан эргелдизин аңаа-аңаа чарлааның массалыг тайылбыр

Назынмың чартың аргарың даамалыңга аңылдан чоран болган, улуг-биче өрттерин чекесин өжүрүңдүр чүрү. Онч мезгилде болуп чурду. Ак-Тургу суурун баары биле агып баткан Ча-Хол хеминиң эргилерин каас, таан арга-арыг, катчымыс аңаа-аңаа эгелен өрттенген. Калдык-ла өрт кижилериниң бурзуу биле болур. Арга-арыг—чонун бойлаа. Бо чалың бистик кожуунуң де-

Херекке албаан

КАРА-КАРА ЫШТАРНЫ...

вискээринге улуг-биче өрт, тер хой-ле болган. Өрттү өжүрүңериниң чонун хаара түлдеп алаар. Бо үеде өрт болду-ла турар болза, чон ону херекке албастыр.

Суму чагырааның даргазы Таспан, бир эвес үе-дүрүңүн аргаан турган.

шанда хемчег алган болган болза, оода өрениңкилерин, даа, школа директорун өлөлдөп алган, арга-арыг аңаа-аңаа мөлчүм башталып тургускан болза, Ча-Хол хеминиң уунда өрттү өжүрүп ол бо-дүрүңүн аргаан турган.

Сергей ПОГААН-ООЛ,
Күрүңгөн өрткө улуг абаан эргелдизиниң ижепер-инспектору.

«КОНТРЛАРНЫ» АМ-ДАА АГАРТЫП ТУРАР

Тывага политиктиң репрессияларын каргыштыг халавы — өрткөн үениң эң аар уруктарының бирези. «Политиктиң репрессияларга таваржың чораныңа агартыр дугайында» Россия Федерациязының 1991 чылдың октябрь 18-те Хойлузуңа база «Политиктиң репрессияларга биле холбаштыр дүрүм чок өзү-биле хавырган, хураанган, өзлө-риңден өске-даа арга-биле аңылдаа өрт-хөреңгениң хамаатыларга эңгилер азы он өрткөн төлөөр азы аңаа эңдиндиңин бээр чүрүмүзүң дугайында» 1994 чылдың август 12-те Дүрүмге чүдүрүп Тыва Республиканың прокуратарың. Дээди сууду, РФ-тин Аймык чок чорук албаның Тыва Республика талаам биле эргелдиз, а оламыш республика комиссиясы улуг аңылдары кылган болган чамыштыг, ыңгал-ажок бунныг хемчелгерин боттадырың ам-даа улам-чылдап турар. Политиктиң

репрессияларга Тываның девискээринге таваржың херезиң кижиниң херезиң сайгарып көргөп болган оларны агарткан.

Политиктиң чылдык-биле шийтирген ам-даа 300 аажыг кижиниң кеземче херектерин сайгарып көөрү негелдизин турар. Чижээ, 1940 чылды шийтирген Чаа Хөдөлдүг-Акт-Тургу болган Кызыл-Дар чурттуг Монгуштарын херези Россия Федерациязынын Дээди суудуна амыг үе сайгарып көөрү турар. Оларын херези чоғум калчаар шийтиргиздиң чооку үеде билдинип келдир.

Политиктиң чылдык биле шийтирген 10 кижиниң кеземче херектерин прокуратарың органыңа сөөлүк чылдарда өрениң өлгөн, чогуур суу органыңа өлгөн агарткан. Чижээ, политиктиң чылдык биле Бия Хеминиң Баян-Кол чурттуг Бай-Кара Дүрбүлекти 1950 чылдың

март 31-де 10 чыл хуусаалап кылдыр хосталгазы казып шийткен. Россия Федерациязынын Дээди суудунуң президиумунуң докталамы биле 1995 чылдың март 22-де ону агарткан.

Өрэн кожуунуң Нарын суурга слогарьял аңылдан турган, 1951 чылдың июль 13-те политиктиң чылдык-биле шийтирген Федор Михайлович Каракорский, Григорий Дмитриевич Мазиниң, Улуг-Хеминиң Мунгаш-Хем чурттуг Хөдөл Шалаамың Норбуон, Монгуш-Тайга кожуунуң Хурен-Тайга чурттуг Каада Балчиооның Салчакты, Тес Хем кожуунуң Берт-Даг сумузуңа хамааты Урел Токна Сыратты, Чөөн-Хемчик кожуунуң Ийа-Хөдөмчүг Тюлюш Широич Чудулды, Барыин-Хемчик кожуунуң Шекпээр сумузуңуң хамаатымы Тыгыл Хөдөүк Ооржакчы, Бия-Хем кожуунуң Хүт чурттуг Бакый Делби-Сотам Маалыны бол-

ган өскөдериң-даа сөөлүк чылдарда агарткан.

Бо болган өске-даа агарткан кижилерин эң чок төрелдери, тодаргайларга, огулу, уруу, кадайы оларын хавырткан өт-хөреңгениң өрткөн эгидин бээрин негээр РФ-тин хойлузуңуң дугаазында көрдүңен. Ийаңаңа эвээш эвээс кижилер боттарыңны «контр» ызыгуурун чажыра сорулга-биле фамилияларын, адаларың аттарыңа хамааты документтеринге өжүрүңгөн өскөдериң адалың ховар эвес. Мындыг таварылгага суму азы кожууну чагырааның тускай чуртуңуң азыраңга азыраңга улуг шаңтаараның чедирин турар.

Алексеи ДУРЖАА,
Журналист.

